

ΟΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΩΝ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ *

HANNAH ARENDT

Κάθε επιστήμη αναπόφευκτα βασίζεται σε λίγες άρρητες, στοιχειώδεις και αξιωματικές παραδοχές που εκτίθενται και ανατρέπονται μόνον όταν έρχονται αντιμέτωπες με εξ ολοκλήρου απροσδόκητα φαινόμενα, τα οποία δεν μπορούν πλέον να κατανοηθούν εντός του πλαισίου των κατηγοριών της. Οι κοινωνικές επιστήμες και οι τεχνικές τις οποίες έχουν αναπτύξει κατά τα τελευταία εκατό χρόνια δεν αποτελούν εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα. Στο κείμενο αυτό αναπτύσσεται ο ισχυρισμός ότι ο θεσμός των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης, δηλαδή οι κοινωνικές συνθήκες στο εσωτερικό τους καθώς επίσης και η λειτουργία τους στον ευρύτερο μηχανισμό τρομοκρατίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων, μπορεί πιθανότατα να αποτελέσει εκείνο το απροσδόκητο φαινόμενο, εκείνο το εμπόδιο στον δρόμο προς την ορθή κατανόηση της σύγχρονης πολιτικής και κοινωνίας, το οποίο θα πρέπει να παρακινήσει τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους ιστορικούς να επανεξετάσουν τις μέχρι τούδε αδιαφιλονίκητες θεμελιώδεις προλήψεις τους [preconceptions] όσον αφορά την πορεία του κόσμου και την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Πίσω από τις προφανείς δυσκολίες της ενασχόλησης με ένα θέμα σε σχέση με το οποίο η απλή απαρίθμηση των γεγονότων κάνει τον αφηγητή να ακούγεται «υπερβολικός και αναξιόπιστος»¹ και για το οποίο οι αναφορές είναι γραμμένες από ανθρώπους που, κατά τη διάρκεια της ίδιας της εμπειρίας τους, ποτέ δεν «κατάφεραν τελείως» να πείσουν «τον εαυτό τους πως αυτό ήταν πραγματικό, πως όντως συνέβαινε και δεν ήταν μόνον ένας εφιάλτης»², βρίσκεται μια ακόμη σοβαρότερη περιπλοκή, δηλαδή ότι, στα πλαίσια της κρίσης της κοινής λογικής, ούτε ο ίδιος ο θεσμός και όσα συνέβαιναν πίσω από τους καλά φρουρούμενους φράκτες τους ούτε ο πολιτικός του ρόλος δεν έχει οποιοδήποτε νόημα. Εάν θέσουμε ως αξίωμα ότι η πλειοψηφία των πράξεών μας είναι ωφελιμιστικής φύσης και ότι οι κακές πράξεις μας πηγάζουν από μια κάποια «υπερβολή» ιδιοτέλειας, τότε είμαστε αναγκασμένοι να συμπεράνουμε ότι αυτός ο συγκεκριμένος θεσμός του ολοκληρωτισμού βρίσκεται πέραν της ανθρώπινης κατανόησης. Εάν, από την άλλη πλευρά, δεν λάβουμε υπόψη μας κανένα από τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία ζούμε και εξετάσουμε μόνο τις εξωφρενικές ιδεολογικές αξιώσεις του ρατσισμού στη λογική καθαρότητά του, τότε η πολιτική της εξόντωσης που εφάρμοσαν οι ναζί σχεδόν έχει υπέρ το δέον νόημα. Πίσω από τις φρικαλεότητες της βρίσκεται μια άκαμπτη λογική πανόμοια μ' εκείνην που χαρακτηρίζει ορισμένα συστήματα παρανοϊκών, όπου καθετί έπεται με απόλυτη αναγκαιότητα εφόσον έχει γίνει αποδεκτή η πρώτη παράφρων προκειμένη. Η παραφροσύνη τέτοιων συστημάτων σαφώς δεν έγκειται μόνο στην αρχική προκειμένη τους αλλά στην ίδια τη λογικότητά τους, που προχωρά αψηφώντας τα γεγονότα και αδιαφορώντας για την πραγματικότητα, η οποία μας διδάσκει πως οτιδήποτε κι αν κάνουμε δεν μπορούμε να το περατώσουμε με απόλυτη τελειότητα. Με άλλα λόγια, δεν είναι μόνον ο μη-ωφελιμιστικός χαρακτήρας των ίδιων των στρατοπέδων –η έλλειψη νοήματος της επιβολής «τιμωρίας» σε εντελώς αθώους ανθρώπους, η αποτυχία να τους διατηρήσουν σε μια κατάσταση που να επιτρέπει να τους αποσπάσουν αποδοτική εργασία, ο περιττός χαρακτήρας του εκφοβισμού ενός πλήρως υποταγμένου πληθυσμού– που τους προσδίδει τις ιδιαίτερες και συγκλονιστικές ποιότητές τους, αλλά η αντι-ωφελιμιστική λειτουργία τους, το γεγονός ότι ούτε καν οι υπέρτατες επείγουσες ανάγκες των στρατιωτικών επιχειρήσεων δεν επιτρεπόταν να παρακωλύσουν αυτές τις «δημογραφικές πολιτικές». Λες και οι ναζί είχαν την πεποίθηση πως η λειτουργία των εργοστασίων εξόντωσης ήταν σπουδαιότερη από τη νίκη στον πόλεμο.³

* Πρώτη δημοσίευση στο *Jewish Social Studies*, 12/1, 1950.

Η μετάφραση έγινε από τη συλλογή κειμένων της Hannah Arendt, *Essays in understanding 1930-1954*, J. Kohn (ed.), Νέα Υόρκη, Harcourt Brace & Co, 1994, σ. 232-247.

Αυτό είναι το συμφραζόμενο μέσα στο οποίο ο προσδιορισμός «άνευ προηγούμενου»⁴ αποκτά την πλήρη σημασία του. Ο δρόμος προς την ολική κυριαρχία διέρχεται πολλά ενδιάμεσα στάδια, σχετικά κανονικά και αρκετά κατανοητά. Η εξαπόλυση επιθετικού πολέμου σαφώς δεν είναι «άνευ προηγούμενου»: οι σφαγές εχθρικών πληθυσμών ή ακόμα και λαών που θεωρούνται εχθρικοί φαντάζουν καθημερινή υπόθεση στο αιματηρό χρονικό της ιστορίας: εξόντωση ιθαγενών συντελέστηκε κατά τη διαδικασία αποικιοποίησης και εγκατάστασης πληθυσμών στην Αμερική, στην Αυστραλία, στην Αφρική: η δουλεία αποτελεί έναν από τους παλαιότερους θεσμούς της ανθρωπότητας, και οι μονάδες καταναγκαστικών έργων, χρησιμοποιούμενες από το κράτος για την εκτέλεση δημοσίων έργων, υπήρξαν από τους στυλοβάτες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ακόμα και η αξίωση για παγκόσμια εξουσία, πασίγνωστη από την ιστορία των πολιτικών ονείρων, δεν αποτελεί μονοπώλιο των ολοκληρωτικών κυβερνήσεων, αλλά μπορεί επίσης να εξηγηθεί από μια εξωφρενική, άμετρη δίψα για δύναμη. Όλες αυτές οι όψεις της ολοκληρωτικής εξουσίας, όσο αποτρόπαιες και εγκληματικές κι αν είναι, έχουν ένα κοινό στοιχείο που τις διακρίνει από το φαινόμενο που μας απασχολεί: κατ' αντιδιαστολή προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, έχουν έναν καθορισμένο σκοπό και ωφελούν τους κυβερνώντες σχεδόν όπως μια κοινή διάρρηξη ωφελεί τον διαρρήκτη. Τα κίνητρα είναι σαφή και τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού είναι ωφελιμιστικά με τη γενικά αποδεκτή σημασία του όρου. Η εξαιρετική δυσκολία την οποία αντιμετωπίζουμε όταν επιχειρούμε να κατανοήσουμε τον θεσμό των στρατοπέδων συγκέντρωσης και να τον εντάξουμε στο χρονικό της ανθρώπινης ιστορίας οφείλεται ακριβώς στην απουσία τέτοιων ωφελιμιστικών κριτηρίων, μια απουσία που, περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο, αποτελεί αιτία του αλλόκοτου αέρα πλασματικότητας που περιβάλλει τον θεσμό και ό,τι συνδέεται μ' αυτόν.

Προκειμένου να καταλάβουμε καλύτερα τη διαφορά ανάμεσα στο κατανοητό και στο ακατανόητο, δηλαδή ανάμεσα στα δεδομένα που ανταποκρίνονται στις κοινώς αποδεκτές ερευνητικές τεχνικές και επιστημονικές έννοιές μας και σ' εκείνα που ανατρέπουν όλο αυτό το πλαίσιο αναφοράς, ίσως φανεί χρήσιμο να θυμίσουμε τα διάφορα στάδια μέσα από τα οποία εξελίχθηκε ο ναζιστικός αντισημιτισμός, από τη στιγμή της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία, το 1933, μέχρι τη δημιουργία των εργοστασίων του θανάτου στα μέσα του πολέμου. Ο αντισημιτισμός έχει από μόνος του μια τόσο μακρά και αιματηρή ιστορία ώστε το ίδιο το γεγονός ότι τα εργοστάσια θανάτου τροφοδοτούνταν κυρίως με εβραϊκό «υλικό» έχει κάπως συγκαλύψει τη μοναδικότητα αυτής της «επιχείρησης». Επιπλέον, ο ναζιστικός αντισημιτισμός επέδειξε μια σχεδόν εντυπωσιακή έλλειψη πρωτοτυπίας: δεν περιελάμβανε ούτε ένα στοιχείο, είτε στην ιδεολογική έκφρασή του είτε στην προπαγανδιστική εφαρμογή του, που δεν θα μπορούσε να ανιχνευθεί σε προγενέστερα κινήματα και που δεν αποτελούσε ήδη στερεότυπο στη φιλολογία του μίσους εναντίον των Εβραίων πολύ πριν την ύπαρξη των εθνικοσοσιαλιστών. Η αντι-εβραϊκή νο-

μοθεσία στη χιτλερική Γερμανία κατά τη δεκαετία του τριάντα, που κορυφώθηκε με την έκδοση των νόμων της Νυρεμβέργης το 1935, ήταν καινοφανής σε σχέση με τα συμβάντα του δεκάτου ενάτου και του εικοστού αιώνα: δεν ήταν όμως καινοφανής ούτε ως δεδηλωμένος στόχος των αντισημιτικών κομμάτων όλης της Ευρώπης ούτε από την άποψη της παλαιότερης εβραϊκής ιστορίας. Η ανηλεής απομάκρυνση των Εβραίων από τη γερμανική οικονομία, μεταξύ 1936 και 1938, και τα πογκρόμ του Νοεμβρίου του 1938 εξακολουθούσαν να βρίσκονται μέσα στα πλαίσια όσων θα περίμενε κανείς να συμβούν εάν ένα αντισημιτικό κόμμα μονοπωλούσε την εξουσία σε μια ευρωπαϊκή χώρα. Το επόμενο βήμα, η εγκαθίδρυση γκέτο στην Ανατολική Ευρώπη και η συγκέντρωση όλων των Εβραίων εκεί, κατά τα πρώτα χρόνια του πολέμου, μετά δυσκολίας θα μπορούσε να προκαλέσει έκπληξη σ' έναν προσεκτικό παρατηρητή. Όλα αυτά φαινόταν αποτρόπαια και εγκληματικά αλλά τελείως ορθολογικά. Η γερμανική αντι-εβραϊκή νομοθεσία απέβλεπε στην ικανοποίηση λαϊκών αιτημάτων, η απομάκρυνση των Εβραίων από κορεσμένα επαγγέλματα φαινόταν ότι αποσκοπούσε στη δημιουργία θέσεων για μια σοβαρά υποαπασχολούμενη γενιά διανοουμένων: στόχος της αναγκαστικής μετανάστευσης, με όλα τα συμπαρομαρτούντα της καθαρής ληστείας μετά το 1938, ήταν να διαδώσει τον αντισημιτισμό ανά τον κόσμο, όπως λακωνικά επισήμαινε μια εγκύκλιος του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών προς όλους τους αξιωματούχους που υπηρετούσαν στο εξωτερικό⁵: το μάντρωμα των Εβραίων στα γκέτο της Ανατολικής Ευρώπης και η επακόλουθη διανομή των περιουσιών τους στο ντόπιο πληθυσμό φάνταζαν ένα υπέροχο πολιτικό στρατήγημα για την κατάκτηση των μεγάλων αντισημιτικών τμημάτων των λαών της Ανατολικής Ευρώπης, το οποίο θα τους παρηγορούσε για την απώλεια της πολιτικής τους ανεξαρτησίας και θα τους εκφόβιζε με το παράδειγμα ενός λαού που δεχόταν πολύ σκληρότερα χτυπήματα από τη μοίρα. Επίσης αναμενόμενες, πέραν αυτών των μέτρων, ήταν αφενός η λιμοκτονία και αφετέρου η καταναγκαστική εργασία κατά τη διάρκεια του πολέμου: σε περίπτωση νίκης, όλα αυτά τα μέτρα φάνταζαν προπαρασκευαστικά για το αναγγεληθέν σχέδιο εγκατάστασης των Εβραίων σε μια φυλασσομένη περιοχή στη Μαδαγασκάρη.⁶ Στην πραγματικότητα, μέτρα τέτοιου είδους (και όχι εργοστάσια θανάτου) περίμεναν όχι μόνον ο έξω κόσμος και ο ίδιος ο εβραϊκός λαός αλλά επίσης οι υψηλόβαθμοι Γερμανοί αξιωματούχοι στη διοίκηση των Κατεχόμενων Εδαφών της Ανατολικής Ευρώπης, οι στρατιωτικές αρχές καθώς και αξιωματικοί υψηλά ιστάμενοι στην ιεραρχία του ναζιστικού κόμματος.⁷

Ούτε τη μοίρα του ευρωπαϊκού Εβραϊσμού ούτε την εγκαθίδρυση των εργοστασίων θανάτου μπορούμε να τις εξηγήσουμε και να τις συλλάβουμε πλήρως με όρους αντισημιτισμού. Αμφότερες υπερβαίνουν την αντισημιτική συλλογιστική καθώς επίσης και τα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά κίνητρα πίσω από την προπαγάνδα των αντισημιτικών κινήματων. Ο αντισημιτισμός προετοίμασε μόνο το έδαφος ούτως ώστε να διευκολυνθεί η έναρξη της εξόντωσης.

σης των λαών με τον εβραϊκό λαό. Τώρα πλέον γνωρίζουμε ότι αυτό το πρόγραμμα εξόντωσης του Χίτλερ συμπεριλάμβανε σχέδια εκκαθάρισης μεγάλων τμημάτων του γερμανικού λαού.⁸

Οι ίδιοι οι ναζί ή μάλλον τα μέλη εκείνα του ναζιστικού κόμματος που, υπό την επήρεια του Χίτλερ και με τη βοήθεια των στρατευμάτων των SS, όντως εγκαινίασαν την πολιτική της εξόντωσης, διόλου δεν αμφέβαλλαν, όσον αφορά το γεγονός ότι είχαν εισέλθει σε ένα καθ' όλα διαφορετικό πεδίο δραστηριοτήτων, ότι έκαναν κάτι το οποίο ούτε οι χειρότεροι εχθροί τους δεν περίμεναν πως θα κάνουν. Ήταν τελείως πεπεισμένοι πως μια από τις μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας του εγχειρήματος αυτού έγκειτο στο ότι υπήρχαν ελάχιστες πιθανότητες να πιστέψει κανείς από τον έξω κόσμο πως είναι αλήθεια.⁹ Διότι η αλήθεια ήταν πως, ενώ όλα τα υπόλοιπα αντισημιτικά μέτρα είχαν κάποιο νόημα και ενδεχομένως να ωφελούσαν με κάποιον τρόπο τους δημιουργούς τους, οι θάλαμοι αερίων δεν ωφελούσαν κανέναν. Οι ίδιες οι εκτοπίσεις, σε μια περίοδο οξείας έλλειψης τροχαίου υλικού, η κατασκευή δαπανηρών εργοστασίων, η απασχόληση ανθρώπινου δυναμικού απολύτως αναγκαίου στις πολεμικές επιχειρήσεις, η γενικότερη εξαχρέωση που προκαλούσαν τα παραπάνω μέτρα στις γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις καθώς και στον πληθυσμό των κατεχόμενων εδαφών – όλα τούτα παρεμπόδιζαν με ολέθριο τρόπο τον πόλεμο στο Ανατολικό μέτωπο, όπως επισήμαναν επανειλημμένα οι στρατιωτικές αρχές καθώς και ναζί αξιωματούχοι, που διαμαρτύρονταν εναντίον των δυνάμεων των SS.¹⁰ Εντούτοις, τέτοιου είδους ζητήματα δεν άφηναν απλώς αδιάφορους εκείνους που είχαν αναλάβει την εξόντωση. Ακόμα και ο Χίτλερ ήξερε ότι, σε μια περίοδο κρίσιμης έλλειψης εργατικών χεριών, αφάνιζε ένα μεγάλο αριθμό εργατών που τουλάχιστον θα μπορούσαν να τους εκμεταλλευτούν μέχρι θανάτου αντί να τους σκοτώνουν χωρίς κανέναν παραγωγικό στόχο· και το γραφείο του εξέδιδε τη μία εντολή μετά την άλλη, προειδοποιώντας τόσο τη στρατιωτική διοίκηση όσο και τους αξιωματούχους στην ιεραρχία του ναζιστικού κόμματος ότι καμία οικονομική ή στρατιωτική σκοπιμότητα δεν θα έπρεπε να παρακωλύσει το πρόγραμμα εξόντωσης.¹¹

Τα στρατόπεδα εξόντωσης εμφανίζονται εντός του πλαισίου της ολοκληρωτικής τρομοκρατίας ως η ακρότατη μορφή των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Η εξόντωση πλήττει ανθρώπινα όντα τα οποία, από πρακτικής άποψης, είναι ήδη «νεκρά». Στρατόπεδα συγκέντρωσης υπήρχαν πολύ πριν ο ολοκληρωτισμός τα καταστήσει τον κεντρικό θεσμό του συστήματος διακυβέρνησης,¹² και ήταν ανέκαθεν χαρακτηριστικό τους ότι δεν αποτελούσαν ποινικούς θεσμούς και ότι οι έγκλειστοι δεν κατηγορούνταν για κανένα έγκλημα, αλλά ότι μάλλον αποσκοπούσαν στο να αναλάβουν τα «ανεπιθύμητα στοιχεία», δηλαδή ανθρώπους που, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, είχαν στερηθεί το δικαίωμα πρόσωπό τους και τη θέση που δικαιωματικά τους ανήκε στο νομικό πλαίσιο της χώρας όπου τύχαινε να ζουν. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι τα ολοκληρωτικά στρατόπεδα συγκέ-

ντρωσης εγκαθιδρύθηκαν αρχικά για ανθρώπους που είχαν διαπράξει «έγκλημα», δηλαδή το έγκλημα της αντιπολίτευσης στο καθεστώς, αλλά ότι αυξάνονταν όσο η αντιπολίτευση μειωνόταν και επεκτάθηκαν όταν είχαν εξαντληθεί τα αποθέματα ανθρώπων πραγματικά εχθρικών απέναντι στο καθεστώς. Τα πρώιμα ναζιστικά στρατόπεδα ήταν μεν καταδικαστέα αλλά κατανοητά: διευθύνονταν από τα SA με κτηνώδεις μεθόδους και είχαν τον προφανή στόχο να διασπείρουν τον τρόμο, να σκοτώσουν διακεκριμένους πολιτικούς, να στερήσουν από την αντιπολίτευση τους αρχηγούς της, να εκφοβίσουν τους επίδοξους ηγέτες ωθώντας τους στην αφάνεια, και να ικανοποιήσουν την επιθυμία των ανδρών των SA για εκδίκηση όχι μόνον απέναντι στους άμεσους αντιπάλους τους αλλά επίσης απέναντι στα μέλη των ανώτερων τάξεων. Από την άποψη αυτή, η τρομοκρατία των SA σαφώς αποτελούσε έναν συμβιβασμό ανάμεσα στο καθεστώς, που εκείνη τη χρονική στιγμή δεν επιθυμούσε να χάσει τους ισχυρούς προστάτες του στη βιομηχανία, και στο κίνημα, που προσδοκούσε μια αληθινή επανάσταση. Φαίνεται πως η πλήρης εξουδετέρωση της αντιναζιστικής αντιπολίτευσης είχε επιτευχθεί μέχρι τον Ιανουάριο του 1934· αυτή τουλάχιστον ήταν η γνώμη της ίδιας της Γκεστάπο και υψηλόβαθμων ναζί αξιωματούχων.¹³ Μέχρι το 1936, το νέο καθεστώς είχε κερδίσει τη συμπάθεια της συντριπτικής πλειοψηφίας του λαού: η ανεργία είχε τιθασευτεί, το βιοτικό επίπεδο των κατώτερων τάξεων ανέβαινε σταθερά, και οι ισχυρότερες πηγές κοινωνικής μνησικακίας είχαν στερήσει. Κατά συνέπεια, ο πληθυσμός των στρατοπέδων συγκέντρωσης έφτασε στο χαμηλότερο επίπεδο, για τον απλούστατο λόγο ότι δεν υπήρχαν πλέον ενεργοί αντίπαλοι, ούτε όμως και ύποπτοι, οι οποίοι θα μπορούσαν να τεθούν υπό «προληπτική κράτηση».

Ήταν μετά το 1936, δηλαδή μετά την ειρήνευση της χώρας, που το ναζιστικό κίνημα έγινε ριζοσπαστικότερο και επιθετικότερο τόσο στην εσωτερική όσο και στη διεθνή σκηνή. Όσο λιγότερους εχθρούς συναντούσε ο ναζισμός στη Γερμανία και όσο περισσότερους φίλους κέρδιζε στο εξωτερικό τόσο πιο μισαλλόδοξη και πιο εξτρεμιστική γινόταν «η επαναστατική αρχή [principle].»¹⁴ Η νέα αύξηση των στρατοπέδων συγκέντρωσης ξεκίνησε το 1938, με τις μαζικές συλλήψεις όλων των αρρένων Γερμανοεβραίων κατά τη διάρκεια των πογκρόμ του Νοεμβρίου· όμως ο Χίτλερ είχε ήδη προαναγγείλει την εξέλιξη αυτή από το 1937 όταν, σε έναν λόγο στο επιτελείο των ανώτερων αξιωματικών της Reichswehr, εξήγησε πως σε περίπτωση πολέμου θα είχαν να κάνουν και με ένα «τέταρτο μέτωπο, το εσωτερικό της Γερμανίας».¹⁵ Καμία πραγματικότητα δεν ανταποκρινόταν στους «φόβους» αυτούς, κάτι που ο αρχηγός της γερμανικής αστυνομίας το γνώριζε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος έναν χρόνο αργότερα, ούτε καν νοιάστηκε να τηρήσει τα προσχήματα χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις των SS για καθήκοντα αστυνόμευσης στο εσωτερικό της Γερμανίας, αλλά τις έστειλε πάραυτα στα ανατολικοευρωπαϊκά εδάφη, όπου έφτασαν αμέσως μετά την επιτυχή λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων προκειμέ-

νου να αναλάβουν την κατοχή των ηττημένων χωρών. Αργότερα, όταν το κόμμα είχε πλέον αποφασίσει να θέσει τον στρατό υπό τον αποκλειστικό του έλεγχο, ο Χίμλερ δεν δίστασε να στείλει λόχους των SS στο μέτωπο.

Ωστόσο, το κυριότερο καθήκον των SS ήταν και παρέμεινε, ακόμα και κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο έλεγχος και η διοίκηση των στρατοπέδων συγκέντρωσης, από τα οποία τα SA απομακρύνθηκαν εντελώς. (Μόνο κατά τα τελευταία χρόνια του πολέμου τα SA έπαιξαν και πάλι έναν ελάχιστο ρόλο στο σύστημα των στρατοπέδων, όμως τότε βρίσκονταν υπό την επίβλεψη των SS.) Είναι το στρατόπεδο συγκέντρωσης αυτού του τύπου, και όχι τόσο η προγενέστερη μορφή του, που μας εκπλήττει ως ένα νέο και εκ πρώτης όψεως ακατανόητο φαινόμενο.

Μόνον ένας μικρός αριθμός εγκλειστών σ' αυτά τα νέα στρατόπεδα, συνήθως επιζώντες από τα προηγούμενα χρόνια, θα μπορούσαν να θεωρηθούν αντίπαλοι του καθεστώτος. Μεγαλύτερο ήταν το ποσοστό των εγκληματιών, οι οποίοι στέλνονταν εκεί αφού είχαν εκτίσει την κανονική ποινή φυλάκισής τους, και των λεγόμενων ακοινωνικών στοιχείων – ομοφυλόφιλων, αλητών, φυγόπονων και λοιπών. Η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων που διαμόρφωναν τον κύριο όγκο του πληθυσμού του στρατοπέδου ήταν εντελώς αθώοι από την άποψη καθεστώτος, σαφώς ακίνδυνοι από κάθε άποψη, διόλου ένοχοι ούτε για τις πολιτικές πεποιθήσεις τους ούτε για εγκληματικές πράξεις.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό των στρατοπέδων, όπως τα καθιέρωσε ο Χίμλερ υπό την εξουσία των SS, ήταν η μονιμότητά τους. Εάν συγκριθούν με το Μπούχενβαλντ, που το 1944 συγκέντρωνε πάνω από 80.000 φυλακισμένους, όλα τα προηγούμενα στρατόπεδα χάνουν τη σημασία τους.¹⁶ Ακόμα καταφανέστερος είναι ο μόνιμος χαρακτήρας των θαλάμων αερίων, των οποίων ο ακριβός εξοπλισμός καθιστούσε το κυνήγι νέου «υλικού» για την κατασκευή πτωμάτων σχεδόν μίαν αναγκαιότητα.

Εξαιρετικής σπουδαιότητας για την ανάπτυξη της κοινωνίας των στρατοπέδων συγκέντρωσης ήταν ο νέος τύπος διοίκησής τους. Την προηγούμενη απανθρωπιά των SA, που είχαν το ελεύθερο να οργιάζουν και να σκοτώνουν οποιονδήποτε ήθελαν, την αντικατέστησε ένα καθορισμένο ποσοστό θανάτων¹⁷ συνδυασμένο με αυστηρά οργανωμένα βασανιστήρια, τα οποία αποσκοπούσαν όχι τόσο να προκαλέσουν τον θάνατο όσο να θέσουν το θύμα σε ένα μόνιμο καθεστώς επιθανάτιας αγωνίας. Μεγάλα τμήματα της εσωτερικής διοίκησης ανατέθηκαν στους ίδιους τους φυλακισμένους, που εξαναγκάζονταν να κακομεταχειρίζονται τους συγκρατούμενούς τους σχεδόν όπως τα SS. Με το πέρασμα του χρόνου και με την παγίωση του συστήματος, τα βασανιστήρια και η κακομεταχείριση μετατρέπονταν όλο και περισσότερο σε προνόμιο των αποκαλούμενων *Karos**. Τα μέτρα αυτά δεν ήταν τυχαία και διόλου δεν οφείλονταν στο συνεχώς αυξανόμενο μέγεθος των στρατοπέδων. Σε κάμποσες περιπτώσεις τα SS έλαβαν τη ρητή εντολή να εξαναγκάζουν τους φυλακισμένους, και μόνον αυτούς, να διεκπεραιώνουν τις εκτελέσεις. Ομοίως, οι μαζικές δολοφονίες,

όχι μόνο με τη μορφή της ασφυξίας μέσα στους θαλάμους αερίων, αλλά και με τη μορφή των μαζικών εκτελέσεων στα συνηθισμένα στρατόπεδα, μηχανοποιήθηκαν όσο το δυνατόν περισσότερο.¹⁸ Ως αποτέλεσμα, ο πληθυσμός των στρατοπέδων των SS ζούσε πολύ περισσότερο απ' όσο στα προηγούμενα στρατόπεδα· έχει μάλιστα κανείς την αίσθηση ότι τα νέα κύματα τρομοκρατίας ή εκτόπισης στα στρατόπεδα εξόντωσης προέκυπταν μόνον όταν είχαν εξασφαλισθεί νέες προμήθειες.

Τη διοίκηση ανέλαβαν οι ποινικοί που συγκροτούσαν την αδιαμφισβήτητη αριστοκρατία των στρατοπέδων μέχρις ότου, στις αρχές της δεκαετίας του 1940, ο Χίμλερ ενέδωσε απρόθυμα σε εξωτερικές πιέσεις και επέτρεψε την εκμετάλλευση των στρατοπέδων για παραγωγική εργασία. Έκτοτε, οι πολιτικοί κρατούμενοι, παλιοί ως επί το πλείστον, προάχθηκαν στη θέση της ελίτ των στρατοπέδων, διότι τα SS γρήγορα διαπίστωσαν πως ήταν αδύνατον να εκτελεσθεί οποιαδήποτε εργασία κάτω από τις χαοτικές συνθήκες που είχε δημιουργήσει η πρώην αριστοκρατία των ποινικών. Η διοίκηση των στρατοπέδων ουδέποτε ανατέθηκε στη μεγαλύτερη και καταφανώς λιγότερο επικίνδυνη ομάδα των εντελώς αθώων εγκλειστών. Τουναντίον, η κατηγορία αυτή πάντοτε ανήκε στο κατώτατο επίπεδο της εσωτερικής κοινωνικής ιεραρχίας των στρατοπέδων, υπέστη τις βαρύτερες απώλειες λόγω των εκτοπίσεων, και υπήρξε η πλέον εκτεθειμένη στις αγριότητες. Με άλλα λόγια, σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης ήταν μακράν ασφαλέστερο να είναι κάποιος δολοφόνος ή κομμουνιστής απ' ό,τι να είναι απλώς Εβραίος, Πολωνός ή Ουκρανός.

Όσο για τους ίδιους τους φύλακες SS, οφείλουμε δυστυχώς να απορρίψουμε την αντίληψη σύμφωνα με την οποία συνιστούσαν ένα είδος αρνητικής ελίτ αποτελούμενης από εγκληματίες, σαδιστές και ημιπαράφρονες –μιαν αντίληψη που σε μεγάλο βαθμό αληθεύει όσον αφορά τις προηγούμενες δυνάμεις των SA, που συνήθιζαν να αναλαμβάνουν εθελοντικά καθήκοντα σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Όλα τα στοιχεία συγκλίνουν προς το συμπέρασμα ότι οι άνδρες των SS που διοικούσαν ήταν απολύτως κανονικοί· η επιλογή τους πραγματοποιούνταν σύμφωνα με εξωφρενικές αρχές κάθε είδους¹⁹, καμία από τις οποίες δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την επιλογή ανδρών ιδιαίτερα σκληρών ή με σαδιστικές τάσεις. Επιπροσθέτως, η διοίκηση των στρατοπέδων λειτουργούσε κατά τέτοιο τρόπο ώστε φαίνεται πέραν πάσης αμφιβολίας πως στο εσωτερικό όλου αυτού του συστήματος οι κρατούμενοι δεν έκαναν άλλο από το να εκπληρώνουν όμοια «καθήκοντα» με τους ίδιους τους φύλακες.

Το πλέον δύσκολο να φανταστούμε και το πλέον φρικτό να αντιληφθούμε είναι ενδεχομένως η απομόνωση που χώριζε τα στρατόπεδα από τον περιβάλλοντα κόσμο, ως εάν αυτά και οι εγκλειστοί τους να μην συμμετείχαν πλέον στον κόσμο των ζωντανών. Η απομόνωση αυτή, που ήδη χαρακτήριζε τα στρατόπεδα προηγούμενων εποχών αλλά μόνο στα ολοκληρωτικά καθεστώτα τελειοποιήθηκε, μετά βίας μπορεί να συγκριθεί με την απομόνωση των φυλακών, των

γκέτο ή των στρατοπέδων καταναγκαστικών έργων. Οι φυλακές ποτέ δεν είναι πλήρως αποκομμένες από την κοινωνία· αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της και υπόκεινται στους νόμους και στον έλεγχό της. Τα καταναγκαστικά έργα καθώς και άλλες μορφές δουλείας δεν συνεπάγονται απόλυτο διαχωρισμό [segregation]· οι εργάτες, ακριβώς χάρις στο ίδιο το γεγονός της εργασίας τους, έρχονται μονίμως σε επαφή με τον περιβάλλοντα κόσμο και οι δούλοι ουδέποτε αποκλείστηκαν πραγματικά από τον περίγυρό τους. Τα γκέτο ναζιστικού τύπου παρουσιάζουν την εντονότερη ομοιότητα με την απομόνωση των στρατοπέδων συγκέντρωσης· όμως εκεί απομονώνονταν [segregated] οικογένειες και όχι άτομα, οπότε συγκροτούσαν ένα είδος κλειστής κοινωνίας όπου διατηρούνταν μια επίφαση κανονικής ζωής, ενώ υπήρχαν και κοινωνικές σχέσεις επαρκείς για να δημιουργηθεί τουλάχιστον μια εικόνα συνύπαρξης και μετοχής σε μια κοινότητα.

Τίποτα τέτοιο δεν ισχύει για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από τη στιγμή της σύλληψης ενός ατόμου, κανείς από τον έξω κόσμο δεν έπρεπε να ξανακούσει για τον φυλακισμένο· ωσάν να είχε εξαφανισθεί από προσώπου γης· ούτε καν ο θάνατος του δεν ανακοινωνόταν. Η προηγούμενη συνήθεια των SA να ενημερώνουν την οικογένεια για το θάνατο ενός εγκλείστου σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, στέλνοντάς τους το τσίγκινο φέρετρο ή ένα τεφροδοχείο, καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από αυστηρές οδηγίες που ανέφεραν ότι «οι τρίτοι (θα πρέπει να παραμένουν) σε αβεβαιότητα όσον αφορά το πού βρίσκονται οι κρατούμενοι. ... Αυτό περιλαμβάνει επίσης το γεγονός ότι οι συγγενείς δεν θα πρέπει να μαθαίνουν τίποτα όταν κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας πεθαίνουν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης».²⁰

Ο απώτατος στόχος των ολοκληρωτικών κυβερνήσεων δεν είναι μόνον η αβίαστα αναγνωρισμένη, μακροπρόθεσμη φιλοδοξία για παγκόσμια εξουσία αλλά επίσης η ποτέ αναγνωρισμένη αλλά άμεσα πραγματοποιημένη απόπειρα ολικής κυριαρχίας στον άνθρωπο. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτελούν εργαστήρια πειραματισμού για την ολική κυριαρχία διότι, καθώς η ανθρώπινη φύση είναι αυτό που είναι, ο εν λόγω στόχος μόνο κάτω από τις ακραίες συνθήκες μιας κόλασης φτιαγμένης από ανθρώπους μπορεί να πραγματοποιηθεί. Η ολική κυριαρχία επιτυγχάνεται όταν το ανθρώπινο πρόσωπο –πάντα, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, ένα ιδιάζον μείγμα αυθορμησίας και εξάρτησης από όρους– έχει μετατραπεί σε ένα εντελώς εξαρτημένο ον, οι αντιδράσεις του οποίου μπορούν να υπολογισθούν ακόμα κι όταν οδηγείται σε βέβαιο θάνατο. Αυτή η αποσύνθεση της προσωπικότητας συντελείται σε διαφορετικά στάδια, εκ των οποίων το πρώτο είναι η στιγμή της αυθαίρετης σύλληψης, όταν καταστρέφεται το δικαίικό πρόσωπο, όχι εξαιτίας της αδικίας της σύλληψης αλλά επειδή δεν έχει καμία απο-

λύτως σχέση με τις πράξεις ή τις απόψεις του προσώπου. Το δεύτερο στάδιο της καταστροφής αφορά την ηθική προσωπικότητα και πραγματοποιείται μέσω της απομάκρυνσης των στρατοπέδων συγκέντρωσης από τον υπόλοιπο κόσμο, μιας απομάκρυνσης που καθιστά το μαρτύριο άνευ νοήματος, κενό και γελοίο. Το τελευταίο στάδιο είναι η καταστροφή της ίδιας της ατομικότητας και επέρχεται μέσω της μονιμότητας και της θεσμοποίησης των βασανιστηρίων. Το τελικό αποτέλεσμα είναι η αναγωγή των ανθρώπινων όντων στον κατώτατο δυνατό κοινό παρονομαστή «ταυτόσημων αντιδράσεων».

Είναι με μια κοινωνία τέτοιου είδους ανθρώπινων όντων, το καθένα σε διαφορετικό στάδιο της διαδικασίας μετατροπής του σε μια δέσμη προβλέψιμων αντιδράσεων, που καλούνται να ασχοληθούν οι κοινωνικές επιστήμες όταν επιχειρούν να διερευνήσουν τις κοινωνικές συνθήκες των στρατοπέδων. Είναι σ' αυτή την ατμόσφαιρα που αναμειγνύονται εγκληματίες με πολέμιους του καθεστώτος και με «αθώους» ανθρώπους, που οι κυρίαρχες τάξεις ανεβαίνουν και πέφτουν, που οι εσωτερικές ιεραρχίες αναδύονται και εξαφανίζονται, που η συνενοχή αντικαθιστά την έχθρα απέναντι στους φύλακες SS ή στη διοίκηση του στρατοπέδου, που οι έγκλειστοι αφομοιώνουν την αντίληψη των διωκτών τους για τη ζωή, μολονότι αυτοί σπανίως επιχειρούν να τους προσηλυτίσουν.²¹ Η πλασματικότητα που περιβάλλει το καταχθόνιο πείραμα, και που την αισθάνονται τόσο έντονα οι έγκλειστοι ενώ κάνει τους φύλακες, αλλά και τους φυλακισμένους, να ξεχνούν ότι διαπράττεται δολοφονία όταν κάποιος ή κάποιοι σκοτώνονται, συνιστά εμπόδιο για μίαν επιστημονική προσέγγιση εξίσου ισχυρό με τον μη-ωφελμιστικό χαρακτήρα του θεσμού. Μόνον άνθρωποι οι οποίοι, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, δεν διαπνέονται από τα συνήθη κίνητρα της ιδιοτέλειας και της κοινής λογικής θα μπορούσαν να παραδοθούν στον φανατισμό ψευδοεπιστημονικών πεποιθήσεων (τους νόμους της ζωής ή της φύσης) που εμφανώς αντέβαινε σε όλους τους άμεσα πρακτικούς σκοπούς (τη νίκη στον πόλεμο ή την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης). «Οι κανονικοί άνθρωποι δεν ξέρουν ότι τα πάντα είναι δυνατά»²², είπε ένας από τους επιζώντες του Μπούχενβαλντ. Οι κοινωνικοί επιστήμονες, όντας κανονικοί άνθρωποι, θα αντιμετωπίσουν μεγάλες δυσκολίες προκειμένου να κατανοήσουν ότι οι περιορισμοί τους οποίους συνήθως σκεφτόμαστε ως εγγενείς στην ανθρώπινη κατάσταση θα μπορούσαν να υπερκεραστούν, ότι τύποι συμπεριφοράς και κίνητρα που συνήθως ταυτίζονται όχι με την ψυχολογία ενός συγκεκριμένου έθνους ή μιας τάξης σε μίαν ορισμένη στιγμή της ιστορίας τους, αλλά με την ανθρώπινη ψυχολογία εν γένει, ακυρώνονται ή διαδραματίζουν έναν σαφώς δευτερεύοντα ρόλο, ότι θα μπορούσαν να αγνοηθούν οι αντικειμενικές αναγκαιότητες τις οποίες συλλαμβάνουμε ως συστατικές της ίδιας της πραγματικότητας και στις οποίες η προσαρμογή φαντάζει απλώς ως ένα ζήτημα στοιχειώδους πνευματικής υγείας. Για τον έξωθεν παρατηρητή, και το θύμα και ο διώκτης μοιάζουν παράφορες, ενώ η ζωή στο εσωτερικό των στρατοπέδων δεν δείχνει στον

* Ακρωνύμιο του Kameraden Polizei. Εκείνοι από τους εγκλείστους που βρίσκονταν ψηλά στην «ιεραρχία» των στρατοπέδων. Είχαν υπό την επίβλεψή τους μια ομάδα εργασίας και ήταν συνήθως φυλακισμένοι ποινικού δικαίου. (ΣΤμ.).

θεατή τίποτε άλλο τόσο όσο ένα φρενοκομείο. Τίποτα δεν προσβάλλει την κοινή λογική μας, τη μαθημένη στον ωφελιμιστικό τρόπο σκέψης για τον οποίο τόσο το καλό όσο και το κακό έχουν νόημα, όσο η πλήρης έλλειψη νοήματος ενός κόσμου όπου η τιμωρία επιβάλλεται μάλλον στον αθώο παρά στον εγκληματία, όπου η εργασία δεν καταλήγει και δεν αποσκοπεί να καταλήξει σε προϊόντα, όπου τα εγκλήματα δεν ωφελούν τους δράστες, ούτε καν έχουν αυτόν τον προορισμό. Διότι ένα όφελος το οποίο αναμένεται ότι θα πραγματοποιηθεί ύστερα από αιώνες²³ μετά βίας μπορεί να χαρακτηριστεί ελατήριο, ειδικά σε μίαν εξαιρετικά επείγουσα στρατιωτική κατάσταση.

Το γεγονός ότι, εξαιτίας μιας παράφρονος συνοχής, όλο αυτό το πρόγραμμα εξόντωσης και αφανισμού μπορούσε να συναχθεί από τις προκείμενες του ρατσισμού προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη απορία, διότι το ιδεολογικό υπερνόημα [supersense], που θρονιάστηκε, θα λέγαμε, πάνω από έναν κόσμο κατασκευασμένης έλλειψης νοήματος, εξηγεί «τα πάντα» και συνεπώς τίποτα. Ναι, ελάχιστες αμφιβολίες υπάρχουν ότι εκείνοι που διέπραξαν αυτά τα άνευ προηγουμένου εγκλήματα το έκαναν χάριν της ιδεολογίας τους, που θεωρούσαν ότι αποδεικνύεται από την επιστήμη, από την εμπειρία και από τους νόμους της ζωής.

Μπροστά στις πολυάριθμες αναφορές των επιζώντων οι οποίες, με αξιοσημείωτη μονοτονία, πάντοτε «εκθέτουν αλλά δεν μεταδίδουν»²⁴ τις ίδιες φρικαλεότητες και τις ίδιες αντιδράσεις, σχεδόν μπαίνει κανείς στον πειρασμό να καταρτίσει έναν κατάλογο φαινομένων που δεν εναρμονίζονται με τις πλέον γενικές αντιλήψεις μας για το ανθρώπινο και τη συμπεριφορά του. Δεν γνωρίζουμε, μόνο να μαντέψουμε μπορούμε, γιατί οι εγκληματίες αντιστάθηκαν στις φθοροποιούς επιδράσεις της ζωής στο στρατόπεδο για περισσότερο καιρό απ' ό,τι οι άλλες κατηγορίες και γιατί, σε όλες τις περιπτώσεις, οι αθώοι υπήρξαν εκείνοι που κατέρρευσαν γρηγορότερα.²⁵ Φαίνεται πως, στην ακραία αυτή κατάσταση, ήταν σημαντικότερο για ένα άτομο να μπορεί να ερμηνεύσει τα βάσανά του ως τιμωρία για κάποιο πραγματικό έγκλημα ή για κάποια πραγματική εναντίωση στην κυρίαρχη ομάδα, παρά να έχει αυτό που αποκαλούμε καθαρή συνείδηση. Ωστόσο, η πλήρης απουσία ακόμα και υποτυπώδους μετάνοιας από την πλευρά των δημίων μετά τη λήξη του πολέμου, όταν μια κάποια χειρονομία αυτοκατηγορίας θα μπορούσε να αποβεί χρήσιμη γι' αυτούς στο δικαστήριο, σε συνδυασμό με τις συνεχώς επαναλαμβανόμενες διαβεβαιώσεις ότι την ευθύνη για τα εγκλήματα έφεραν κάποιες υψηλότερες βαθμίδες εξουσίας, υποδηλώνουν πως ο φόβος της ευθύνης όχι μόνον υπερσχύει της συνείδησης αλλά επίσης, κάτω από ορισμένες συνθήκες, είναι ισχυρότερος ακόμα και από τον φόβο του θανάτου. Ξέρουμε πως αντικειμενικός σκοπός των στρατοπέδων ήταν να χρησιμεύσουν ως εργαστήρια για να εκπαιδεύτούν άνθρωποι ώστε να μετατραπούν σε δέσμες αντιδράσεων, για να φτάσουν να συμπεριφέρονται σαν το σκυλί του Παβλόφ, για να εξαλειφθεί από την ανθρώπινη ψυχολογία κάθε ίχνος αυθορμησίας· όμως μόνο να μαντέψουμε μπορούμε μέχρι τί-

νος σημείου είναι όντως δυνατόν κάτι τέτοιο –και η τρομερή ευπείθεια με την οποία όλοι πορεύτηκαν προς τον βέβαιο θάνατό τους, στις συνθήκες των στρατοπέδων, όπως και το εκπληκτικά χαμηλό ποσοστό αυτοκτονιών αποτελούν τρομακτικές ενδείξεις²⁶– καθώς και τι συμβαίνει στην κοινωνική ή ατομική συμπεριφορά των ανθρώπων εφόσον αυτή η διαδικασία έχει οδηγηθεί στα όρια του δυνατού. Έχουμε μάθει για τη γενική ατμόσφαιρα πλασματικότητας που οι επιζώντες την περιγράφουν με τέτοια ομοιομορφία· αλλά μόνο να μαντέψουμε μπορούμε με τι μορφές βιώνεται η ανθρώπινη ζωή όταν βιώνεται σαν να εκτυλισσόταν σ' έναν άλλον πλανήτη.

Ενώ η κοινή λογική μας σαστίζει ενώπιον πράξεων που ούτε από πάθος εμπνέονται ούτε ωφελιμιστικές είναι, η ηθική μας αδυνατεί να αντεπεξέλθει σε εγκλήματα που οι Δέκα Εντολές δεν τα προέβλεψαν. Στερείται νοήματος να απαγχονιστεί για φόνο ένας άνθρωπος που συμμετείχε στην κατασκευή πτωμάτων (μολονότι βέβαια, από πρακτικής άποψης δεν διαθέτουμε σχεδόν καμία άλλη εναλλακτική επιλογή). Επρόκειτο για εγκλήματα στα οποία δεν φαίνεται να αρμόζει καμία τιμωρία, διότι κάθε τιμωρία περιορίζεται από την ποινή του θανάτου.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την ορθή κατανόηση της πρόσφατης ιστορίας μας ελλοχεύει στην καθ' όλα κατανοητή τάση του ιστορικού να προτείνει αναλογίες. Το θέμα είναι ότι ο Χίτλερ ούτε σαν τον Τζένκινς Χαν ήταν ούτε και χειρότερος από κάποιον άλλο μεγάλο εγκληματία, αλλά ότι ήταν τελείως διαφορετικός. Το άνευ προηγουμένου δεν είναι ούτε ο ίδιος ο φόνος ούτε ο αριθμός των θυμάτων, ούτε καν «ο αριθμός των ατόμων που συνεργάστηκαν για να τα διαπράξουν».²⁷ Είναι μάλλον η ιδεολογική ανοησία που τα προκάλεσε, η μηχανοποίηση της εκτέλεσής τους και η επιμελής και εσκεμμένη εγκαθίδρυση ενός κόσμου ετοιμοθάνατων όπου πλέον τίποτα δεν είχε νόημα.

Μετάφραση: Βίκυ Ιακώβου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Εάν με καλούσαν να εξιστορήσω αυτές τις φρικαλεότητες με δικά μου λόγια, θα με νομίζατε υπερβολικό και αναξιόπιστο», Δικαστής Robert H. Jackson στην εναρκτήρια αγόρευσή του στις δίκες της Νυρεμβέργης. Βλ. *Nazi Conspiracy and Aggression*, Ουάσινγκτον, 1946, I, σ. 140.
2. Βλ. την αναφορά του Bruno Bettelheim «On Dachau and Buchenwald», στο *Nazi Conspiracy*, VII, σ. 824.
3. Ο Γκαίμπελς αφηγείται στο ημερολόγιό του, τον Μάρτιο του 1943: «Ο Φύρερ είναι ευτυχισμένος [...] που οι Εβραίοι έχουν [...] εκδιωχθεί από το Βερολίνο. Ορθά υποστηρίζει πως ο πόλεμος κατέστησε δυνατή την επίλυση μιας ολόκληρης σειράς προβλημάτων που ουδέποτε θα μπορούσαν να επιλυθούν υπό κανονικές συνθήκες. Οι Εβραίοι σίγουρα θα βγουν οι χαμένοι αυτού του πολέμου, ό,τι κι αν συμβεί.», *The Goebbels Diaries 1942-1943*, επιμέλεια Louis P. Lochner, Νέα Υόρκη, 1948, σ. 314.
4. Robert H. Jackson, ό.π., II, σ. 3.

5. Η εγκύκλιος του Ιανουαρίου του 1939 από το Υπουργείο Εξωτερικών προς όλες τις γερμανικές αρχές στο εξωτερικό σχετικά με «Το Εβραϊκό Ζήτημα ως παράγοντα της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής κατά το έτος 1938» ανέφερε: «Η μετανάστευση μόνον 100.000 Εβραίων περίπου ήδη στάθηκε αρκετή ώστε να αφυπνίσει το ενδιαφέρον, αν όχι την κατανόηση, πολλών χωρών απέναντι στον εβραϊκό κίνδυνο. Μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι το Εβραϊκό Ζήτημα θα επεκταθεί σε πρόβλημα της διεθνούς πολιτικής όταν μεγάλοι αριθμοί Εβραίων από τη Γερμανία, την Πολωνία, την Ουγγαρία και τη Ρουμανία εξωθούν σε διαρκή μετακίνηση. [...] Η Γερμανία ενδιαφέρεται πολύ να διατηρήσει τους Εβραίους διεσπαρμένους [...] η συρροή Εβραίων σε όλα τα μέρη του κόσμου προκαλεί την αντίθεση του γηγενούς πληθυσμού και ως εκ τούτου αποτελεί την καλύτερη προπαγάνδα υπέρ της γερμανικής πολιτικής για τους Εβραίους. [...] Όσο φτωχότερος και συνεπώς όσο πιο επαχθής για τη χώρα υποδοχής είναι ο Εβραίος που μεταναστεύει, τόσο εντονότερα θα αντιδράσει η εν λόγω χώρα.» Βλ. *Nazi Conspiracy*, VI, σ. 87 κ.ε.
6. Το σχέδιο αυτό διαδόθηκε από τους ναζί στις αρχές του πολέμου. Ο Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, σε έναν λόγο στις 15 Ιανουαρίου 1939, ανακοίνωσε ότι οι Ναζί θα απαιτούσαν «από τους λαούς που διάκινται φιλικά προς τους Εβραίους, και πρωτίστως από τις Δυτικές Δημοκρατίες που έχουν τόσο χώρο [...] να διαθέσουν στους Εβραίους μια έκταση έξω από την Παλαιστίνη, προκειμένου βέβαια να δημιουργηθεί μια εβραϊκή «φυλασσόμενη περιοχή» [reserve] και όχι ένα εβραϊκό κράτος.», *Nazi Conspiracy*, VI, σ. 93
7. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να δει κανείς στα ναζιστικά έγγραφα που δημοσιεύτηκαν στους τόμους *Nazi Conspiracy* και *Trial of the Major War Criminals* (Νυρεμβέργη, 1947) πόσο λίγα μέλη του ναζιστικού κόμματος ήταν προετοιμασμένα για την πολιτική της εξόντωσης. Η εξόντωση πάντοτε διεκπεραιωνόταν από τα τάγματα των SS, μετά από πρωτοβουλία του Χίτλερ και του Χίτλερ, ενάντια στις διαμαρτυρίες πολιτικών και στρατιωτικών αρχών. Ο Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, υπεύθυνος για τη διοίκηση των ρωσικών κατεχόμενων εδαφών, παραπονέθηκε το 1942 ότι οι «νέοι πληρεξούσιοι επικεφαλής [δηλαδή οι αξιωματικοί των SS] προσπαθούσαν να πραγματοποιήσουν εφόδους στα κατεχόμενα εδάφη της ανατολικής Ευρώπης, παρακάμπτοντας τους διορισμένους από τον ίδιο τον Φύρερ αξιωματούχους» [δηλαδή τους ναζί αξιωματικούς που δεν ανήκαν στα SS]. (Βλ. *Nazi Conspiracy*, IV, σ. 65 κ.ε.). Αναφορές σχετικά με τις συνθήκες στην Ουκρανία το φθινόπωρο του 1942 (*Nazi Conspiracy*, III, σ. 83 κ.ε.) δείχνουν καθαρά ότι ούτε η Βέρμαχτ ούτε ο Ρόζενμπεργκ είχαν λάβει γνώση των σχεδίων εξολόθρευσης πληθυσμών του Χίτλερ και του Χίτλερ. Ο Χανς Φρανκ, Γενικός Διοικητής της Πολωνίας, τόλμησε ακόμα και τον Σεπτέμβριο του 1943, όταν η πλειοψηφία των αξιωματούχων του κόμματος είχε υποταχθεί από φόβο, να πει κατά τη διάρκεια μιας συνεδρίασης των *Kriegswirtschaftsstabs und des Verteidigungsausschusses* [Οικονομικού Επιτελείου του Πολέμου και Επιτροπής Άμυνας]: «Sie kennen ja die törichte Einstellung der Minderwertigkeit der uns unterworfenen Völker, und zwar in einem Augenblick, in welchem die Arbeitskraft dieser Völker eine der wesentlichsten Potenzen unseres Siegringens darstellt.» [Γνωρίζετε βέβαια την ανόητη αναστολή της κατωτερότητας στους, σ' εμάς υπόδουλους λαούς, και μάλιστα σε μια στιγμή που η εργατική δύναμη αυτών των λαών παρίσταται ως μια από τις ουσιαστικότερες δυναμικές βάσεις του κύκλου των νικών μας: μτφρ. αποσπάσματος Σπ. Καρυδάκης], *Trial of the Major War Criminals*, XXIX, σ. 672.
8. Κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης στο στρατηγείο του Χίτλερ σχετικά με τα μέτρα που θα λαμβάνονταν μετά τη λήξη του πολέμου, ο Χίτλερ πρότεινε έναν Προϋπολογισμό Εθνικής Υγείας: «Ύστερα από εθνική ακτινολογική εξέταση, θα δίδεται στον Φύρερ ένας κατάλογος αρρώστων, ειδικά ατόμων με καρδιοπάθειες και πνευμονοπάθειες. Δυνάμει του νέου Νόμου για την Υγεία του Ράιχ [...] αυτές οι οικογένειες δεν θα μπορούν πλέον να παραμείνουν μέλη της κοινότητας και δεν θα τους επιτρέπεται η τεκνοποίηση. Το τι θα συμβεί στις εν λόγω οικογένειες θα αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω εντολών του Φύρερ.», *Nazi Conspiracy*, VII, σ. 175 (χωρίς ημερομηνία).
9. «Φανταστείτε μόνο ότι αυτά τα γεγονότα γίνονταν γνωστά στην άλλη πλευρά και ότι αυτή τα εκμεταλλευόταν. Πιθανότατα μια τέτοια προπαγάνδα να μην είχε καμία επίπτωση, μόνο και μόνο διότι οι άνθρωποι που θα την άκουγαν και θα τη διάβαζαν δεν θα ήταν διατεθειμένοι να την πιστέψουν.» Από μια μυστική αναφορά σχετικά με τη δολοφονία 5.000 Εβραίων τον Ιούνιο του 1943. *Nazi Conspiracy*, I, σ. 1001.
10. Αξιοσημείωτο είναι ότι διαμαρτυρίες προερχόμενες από τις στρατιωτικές αρχές ήταν λιγότερο συχνές και λιγότερο βίαιες από εκείνες των παλαιών μελών του κόμματος. Το 1942, ο Χανς Φρανκ δήλωσε κατηγορηματικά ότι η ευθύνη για τον αφανισμό των Εβραίων προερχόταν από «υψηλότερους κύκλους». Και συνεχίζει λέγοντας: «Τις προάλλες ήμουν σε θέση να αποδείξω [...] ότι [η διακοπή ενός μεγάλου προγράμματος οικοδόμησης] δεν θα είχε προκύψει εάν δεν είχαν εκτοπισθεί οι πολλές χιλιάδες Εβραίοι που δούλευαν σ' αυτό.» Το 1944, παραπονιέται για άλλη μια φορά, προσθέτοντας: «Μόλις θα έχουμε νικήσει στον πόλεμο, τότε ποσώς μ' ενδιαφέρει, οι Πολωνοί και οι Ουκρανοί κι όλοι οι άλλοι που γυροφέρνουν εδώ μπορούν να γίνουν κι-μάς.», *Nazi Conspiracy*, IV, σ. 902, σ. 917. Κατά τη διάρκεια μιας επίσημης συνεδρίασης στη Βαρσοβία τον Ιανουάριο του 1943, ο Κρατικός Γραμματέας Krüger εξέφρασε την ανησυχία των δυνάμεων κατοχής: «Οι Πολωνοί λένε: Αφού θα έχουν καταστρέψει τους Εβραίους, θα χρησιμοποιήσουν τις ίδιες μεθόδους για να εκδιώξουν τους Πολωνούς από αυτά τα εδάφη και να τους εκκαθαρίσουν, ακριβώς όπως τους Εβραίους». Ένας λόγος του Χίτλερ στην Κρακοβία τον Μάρτιο του 1942 καθιστά σαφές ότι αυτό όντως επρόκειτο να είναι το επόμενο βήμα. Στο ίδιο, IV, σ. 916 και III, σ. 640 κ.ε.
11. Η θέση ότι «τα οικονομικά ζητήματα δεν θα πρέπει ουσιαστικά να ληφθούν υπ' όψιν στην τακτοποίηση του [Εβραϊκού] προβλήματος» επαναλαμβανόταν από το 1941 κι έπειτα. Στο ίδιο, VI, σ. 402.
12. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης εμφανίσθηκαν για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια του πολέμου των Μπόερ, και η έννοια της «προληπτικής κράτησης» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ινδία και στη Νότια Αφρική.
13. Το 1934, ο Υπουργός Εσωτερικών του Ράιχ Wilhelm Frick, παλαιόθεν μέλος του κόμματος, προσπάθησε να εκδώσει ένα διάταγμα «που ανέφερε ότι “λαμβάνοντας υπ' όψιν” τη “σταθεροποίηση της εθνικής κατάστασης” και “προκειμένου να μειωθούν οι καταχρήσεις που συνδέονται με την επιβολή της προληπτικής κράτησης”, “ο Υπουργός του Ράιχ απεφάσισε” να θέσει περιορισμούς στην εφαρμογή της προληπτικής κράτησης.» Βλ. *Nazi Conspiracy*, II, σ. 259 και VII, σ. 1099. Αυτό το διάταγμα ουδέποτε δημοσιεύτηκε και η εφαρμογή της «προληπτικής κράτησης» αυξήθηκε αισθητά το 1934. Σύμφωνα με μια ένορκη δήλωση του Rudolf Diels, πρώην αρχηγού της πολιτικής αστυνομίας του Βερολίνου και εν ενεργεία αρχηγού της Γκεστάπο

- το 1933, η πολιτική κατάσταση είχε απολύτως σταθεροποιηθεί μέχρι τον Ιανουάριο του 1934. Στο ίδιο, V, σ. 205.
14. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Wilhelm Stuckart, Κρατικού Γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών. Στο ίδιο, VIII, σ. 738.
15. Βλ. Heinrich Himmler, «Περί της Οργάνωσης και των Υποχρεώσεων των SS και της Αστυνομίας», στο *National-politischer Lehrgang der Wehrmacht vom 15.-23. Januar 1937* (περιορισμένο για τις Ένοπλες Δυνάμεις). Μετάφραση στο *Nazi Conspiracy*, IV, σ. 616 κ.ε.
16. Ο πίνακας που ακολουθεί δείχνει την αριθμητική αύξηση και τη θνησιμότητα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μπούχενβαλντ, από το 1937 μέχρι το 1945. Συντάχθηκε με βάση στοιχεία επιλεγμένα από διάφορους καταλόγους που παρατίθενται στο *Nazi Conspiracy*, IV, σ. 800 κ.ε..

Έτος	Αφίξεις	Δυναμικό του στρατοπέδου		Νεκροί ¹	Αυτοκτονίες
		Ανώτατο	Κατώτατο		
1937	2.912	2.561	929	48	–
1938	20.122 ²	18.105	2.633	771	11
1939	9.553	12.775	5.392	1.235	3
1940	2.525	10.956	7.383	1.772	11
1941	5.896	7.911	6.785	1.522	17
1942	14.111 ³	10.075	7.601	2.898	3
1943	42.172	37.319	11.275 ⁴	3.516	2
1944	97.866	84.505	41.240	8.644	46
1945	42.823 ⁵	86.232	21.000 ³³	13.056	16

1. Το σύνολο των νεκρών είναι ασφαλώς υψηλότερο και εκτιμάται περί τις 50.000.
2. Στην πλειοψηφία τους Εβραίοι βέβαια.
3. Αυτός ο αριθμός δείχνει την εισροή από τα Κατεχόμενα Εδάφη της Ανατολικής Ευρώπης.
4. Η διαφορά ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων και στο δυναμικό του στρατοπέδου, ή ανάμεσα στον ανώτατο και στον κατώτατο αριθμό εγκλειστών δεν μαρτυρεί πλέον αποφυλακίσεις, αλλά μεταφορά σε άλλα στρατόπεδα ή σε στρατόπεδα εξόντωσης.
5. Μόνο για τους τρεις πρώτους μήνες του 1945.
6. Δυναμικό στρατοπέδου τη στιγμή της απελευθέρωσης.

17. Ακολουθεί ένα απόσπασμα από μια επιστολή που έστειλε το Δεκέμβριο του 1942 η Κεντρική Υπηρεσία της Οικονομικής Διοίκησης των SS προς όλους τους διοικητές στρατοπέδων: «[...] μια καταγραφή των τρεχόντων αφίξεων και αναχωρήσεων από όλα τα στρατόπεδα συγκέντρωσης [...] αποκαλύπτει ότι από τους 136.000 αφιχθέντες οι 70.000 πέθαναν. Με τόσο υψηλό ποσοστό θανάτων, ο αριθμός των κρατουμένων ουδέποτε θα μπορέσει να ανέλθει στο νούμερο που έχει διατάξει ο Reichsführer των SS. [...] Σύμφωνα με την εντολή του Reichsführer, η θνησιμότητα θα πρέπει απαραίτητως να μειωθεί.», Στο ίδιο, IV, παράρτημα II.
18. Ο Ernest Feder στο «Essai sur la psychologie de la Terreur», *Syntheses*, (Βρυξέλλες, 1946), αναφέρει μια διαταγή των SS που προέβλεπε να σκοτώνουν καθημερινά πολλές εκατοντάδες Ρώσους αιχμαλώτους πολέμου πυροβολώντας τους από μια τρύπα, χωρίς να βλέπουν τα θύματα.
19. Ο Χίμλερ περιέγραψε τη μέθοδο επιλογής που ακολουθούσε (ό.π.) ως εξής: «Δεν δεχόμουν άτομα κοντύτερα του 1.70 [...] διότι γνωρίζω πως άτομα που έχουν φθάσει ένα ορισμένο ύψος θα πρέπει να διαθέτουν σε κάποιον βαθμό το απαιτούμενο αί-

μα.» Ελάμβανε επίσης φωτογραφίες των αιτούντων, από τους οποίους ζητούσαν να προσκομίσουν το γενεαλογικό τους δέντρο μέχρι το 1750, να μην έχουν κανένα πολιτικά ανυπόληπτο μέλος στην οικογένειά τους, να «εφοδιαστούν ιδίοις εξόδοις με μαύρα παντελόνια και μπότες» και τέλος να παρουσιαστούν αυτοπροσώπως ενώπιον μιας φυλετικής επιτροπής.

20. *Nazi Conspiracy*, VII, σ. 84 κ.ε.. Μία από τις κυριότερες διαταγές που απαγόρευαν την ενημέρωση σχετικά με το πού βρίσκονται οι κρατούμενοι έδινε την ακόλουθη εξήγηση: «Η αποτρεπτική επίδραση των μέτρων αυτών συνίσταται α) στο ότι επιτρέπουν την εξαφάνιση των κατηγορούμενων χωρίς ίχνη, β) στο ότι δεν θα πρέπει να δίδεται ουδεμία πληροφορία σχετικά με το που βρίσκονται και τι τους έχει συμβεί.», Στο ίδιο, I, σ. 146.
21. Υπό το καθεστώς του Χίμλερ, απαγορευόταν ρητά «κάθε είδους ιδεολογική καθοδήγηση».
22. David Rousset, *The Other Kingdom*, Νέα Υόρκη, 1947.
23. Ήταν ειδικότητα του Χίμλερ να σκέφτεται με όρους αιώνων. Προσδοκούσε ότι τα αποτελέσματα του πολέμου μόνον «αιώνες αργότερα» θα πραγματοποιούνταν, με τη μορφή μιας «Παγκόσμιας Γερμανικής Αυτοκρατορίας» (βλ. τον λόγο του στο Χάρκοβο, τον Απρίλιο του 1943, *Nazi Conspiracy*, IV, σ. 572 κ.ε.)· όταν αντιμετώπισε τη «θλιβερή απώλεια εργατικής δύναμης» που προκλήθηκε από τον θάνατο «δεκάδων και εκατοντάδων» κρατουμένων, επέμεινε ότι «δεν πρόκειται να μετανιώσουμε που σκεφτόμαστε με όρους γενεών.» (Βλ. τον λόγο του στη συνάντηση των Υποστράτηγων των SS στην Πόζεν, τον Οκτώβριο του 1943, στο ίδιο, IV, σ. 558 κ.ε. Η εκπαίδευση των δυνάμεων των SS ακολουθούσε όμοια λογική. «Τα καθημερινά προβλήματα δεν μας ενδιαφέρουν [...] μας ενδιαφέρουν μόνον ιδεολογικά ζητήματα των οποίων η σπουδαιότητα εκτείνεται σε δεκαετίες και σε αιώνες, ούτως ώστε ο άνθρωπος [...] να γνωρίζει ότι δουλεύει για ένα μεγαλειώδες καθήκον που δεν προκύπτει παρά μόνον μία φορά στα 2.000 χρόνια.» (Βλ. και τον λόγο του το 1937, στο ίδιο).
24. Βλ. *The Dark Side of the Moon*, Νέα Υόρκη, 1947, μια συλλογή αναφορών Πολωνών επιζώντων από τα Σοβιετικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.
25. Πρόκειται για ένα γεγονός που αναδεικνύεται από πολλές δημοσιευμένες αναφορές. Ιδιαίτερα το έχει τονίσει και ερμηνεύσει ο Bruno Bettelheim στο άρθρο του «Behavior in Extreme Situations», στο *Journal of Abnormal and Social Psychology*, XXXVIII (1943). Ο Bettelheim μιλά για την αυτοεκτίμηση των ποινικών και πολιτικών κρατουμένων, η οποία αντιδιαστέλλεται προς την έλλειψη αυτοεκτίμησης όσων δεν είχαν κάνει τίποτα. Οι τελευταίοι «ήταν οι λιγότερο ικανοί να αντέξουν το αρχικό σοκ» και οι πρώτοι που κατέρρεαν. Εντούτοις, ο Bettelheim σφάλει θεωρώντας ότι αυτό οφείλεται στη μεσοαστική καταγωγή των «αθώων» – ως επί το πλείστον Εβραίων, την εποχή εκείνη· από άλλες αναφορές, ειδικά από τη Σοβιετική Ένωση, γνωρίζουμε πως οι «αθώοι» κατώτερων τάξεων καταρρέουν εξίσου γρήγορα.
26. Αυτή η πλευρά τονίζεται ιδιαίτερα στο βιβλίο του David Rousset, *Les Jours de Notre Mort*, Παρίσι, 1947
27. Robert H. Jackson, ό.π.· *Nazi Conspiracy*, II, σ. 3.

ERNST LUDWIG KIRCHNER

*Αυτοπροσωπογραφία
με Μοντέλο, 1938*

[το 1937 οι ναζί κατάσχεσαν
το έργο του Kirchner ως
«εκφυλισμένη τέχνη»·
την επόμενη χρονιά
ο καλλιτέχνης αυτοκτόνησε]

MARC CHAGALL

Πάνω από την πόλη, 1915

[αναγκάστηκε να εγκαταλείψει
τη Σοβιετική Ένωση το 1922]